

ZILELE SĂPTĂMÂNII – DE LA ETIMOLOGIE LA PERSONAJ DE BASM

Weekdays – from Etymology to Fairy-Tale Character

Adela DRĂUCEAN¹

Abstract

In a technological and hurried world, we still less ask ourselves about realities that surround us or about some concepts. That is why few people know where the days of the week come from or superstitions related to them or how they became fairy tale. It is interesting how the planets' names are found in the denominations of the seven days of the week, how the auspicious and adverse days were chosen by custom, how popular authors and writers then picked up these temporary representations and turned them in a fairy tale.

Keywords: weekdays, etymology, planet, auspicious days, evil days, character

Într-o lume tehnologizată și grăbită, tot mai rar ne întrebăm despre realitățile ce ne înconjoară sau despre unele noțiuni. Așa se face că puțină lume mai știe etimologia zilelor săptămânii, superstițiile legate de ele sau cum au devenit personaje de basm. Este interesant cum numele planetelor se regăsesc în denumirile zilelor săptămânii, cum zilele faste și cele nefaste au fost alese de cutumă, cum autorii populari și scriitorii au făcut din aceste reprezentări temporale personaje de basm.

Săptămâna este, în cele mai multe culturi, o perioadă de șapte zile. Cea mai veche referire la săptămâna de șapte zile se găsește în cartea *Facerii* din *Vechiul Testament*. De-a lungul istoriei, popoarele au încercat diferite cicluri locale și neregulate, de diverse durate: 3 zile – Țara Bascilor, 4 zile – Nigeria, 5 zile – China, 6 zile – Africa de Vest, 8 zile în timpul Republicii Romane, 13 și 20 de zile – în vechiul Mexic, 10 zile – Egiptul Antic. Alte experimente cu privire la un ciclu cronologic, care să înlocuiască săptămâna de șapte zile, s-au făcut în Uniunea Sovietică între 1929 și 1939. Între acești ani s-a recurs la săptămâna de cinci și de șase zile (www.tornafratre.com/intrebari-curente/blog.php). Un sistem de împărțire a anului similar cu cel folosit în Egiptul Antic a fost folosit de republicani în Franța între 1792–1806 (ro.wikipedia.org/wiki/Calendarul_republican_francez).

Cât privește numele zilelor săptămânii în diferite culturi, putem să spunem că se evidențiază două direcții: numirea zilei după poziția ei față de sâmbătă și numirea după anumite planete, zei. Conform tradiției iudaice, ultima zi a săptămânii este *sabatul* (ceea ce corespunde sâmbetei), iar celelalte zile ale săptămânii sunt definite în funcție de succesiunea lor față de *sabat* (întâia, a doua, a treia, a patra, a cincea, a șasea, care mai e numită și ziua pregătirii). În limbi ca araba, persana, turca, greaca, portugheza, maghiara, zilele săptămânii nu au nume astrologice, ci toate sau majoritatea lor au doar numere (prima, a doua etc.). Preluând ordinea zilelor săptămânii de la evrei, grecii creștini

¹ Lecturer PhD., Aurel Vlaicu University, Arad

păstrează până astăzi duminica drept prima zi a săptămânii, aceasta fiind desemnată ca „ziua Domnului” – ziua în care, potrivit credinței creștine, a înviat Iisus: Κυριακή – ziua Domnului (duminică). Acestei zile îi urmează: δυτέρα – a doua zi (luni), τριτή – a treia zi (marți), τετάρτη – a patra zi (miercuri), πέμπτη – a cincea zi (joi), παρασκευή „paraschevi” – pregătire pentru sabbat (vineri), σάββατο „savato” – ziua odihnei (sâmbătă).

Dacă sabbatul, ultima zi a săptămânii, era ziua de odihnă, mai târziu în Europa, sub influența creștinismului, ziua de odihnă a devenit duminica – „ziua Domnului”. Iisus Hristos a înviat în prima zi a săptămânii și creștinii serbează Învierea Duminica, nu Lunea. Acest lucru ne face să-i acordăm acestei zile mai multă importanță și să o socotim ca fiind prima zi a săptămânii. În multe țări, săptămâna începe tradițional cu ziua de luni, lucru care a devenit standard internațional din 1988 (en.wikipedia.org/wiki/ISO_8601).

Zilele săptămânii în limba română provin din limba latină, unde fiecare zi era numită după un corp al sistemului solar și în același timp în mitologie reprezenta un zeu: luni – ziua Lunii; marți – ziua lui Marte, zeul războiului; miercuri – ziua lui Mercur, patronul comerțului; joi – ziua lui Joe (Zeus); vineri – ziua zeiței Venus, ocrotitoarea dragostei; sâmbăta – ziua lui Saturn, zeul agriculturii sau ziua sabbatului și duminica – ziua Soarelui sau a Domnului.

Textele populare atestă faptul că zilele săptămânii au dobândit o valoare simbolică, ce s-au îndepărtat enorm de sursa etimologică. Simbolistica se raportează mai repede la interdicții de a nu țese, a nu mătura, a nu coace etc. în anumite zile. De multe ori, prin invocarea zilelor săptămânii și a simbolisticii lor, creatorul popular a știut să-i biciuiască pe cei cu anumite metehne. Sunt sugestive în acest sens versurile populare despre cei leneși: „Din bătrâni am învățat/ *Lunea, marțea* n-am lucrat;/ *Miercurea* e zi de post/ Lucră numai cine-i prost; *Joi*-i târg de dobitoace/ *Vineri* lâna nu se toarce;/ *Sâmbăta*-i de ruminit;/ *Duminica* de iubit”; „*Luni* îi lunei;/ *Marți* îi morcovei; *Miercuri* ne-om duce la târg;/ *Joi* om târgui;/ *Vineri* ne-om întoarce acasă;/ *Sâmbăta* ne-om odihni;/ *Duminică* dacă a lucra popa, om lucra și noi.”; „*Lunea, marțea* n-am lucrat/ Mai de când m-am măritat./ *Miercurea* n-am îndrăznit/ Fiindc-așa am pomenit./ *Joi* mi-a fost frică de trăsnet;/ *Vineri* am fost obricit; *Sâmbăta* m-am bolnăvit;/ *Duminica* mi-a trecut” (*Apa trece, pietrele rămân*, 1966: 207–208).

Totdeauna omul a simțit nevoia de o reprezentare temporară ce, de multe ori, era impusă de muncile zilnice, de observarea unor procese și evenimente naturale. În satul tradițional, anumite zilele ale săptămânii, pe parcursul anului, se leagă de anumite întâmplări biblice sau evenimente de mare importanță pentru comunitatea sătească, încât primesc o încărcătură sacrală. Astfel, prima zi din Postul Mare impunea ca în fiecare casă să se curețe toate vasele în care se gătea, cu leșie, pentru a nu „spurca” mâncarea de post, încât această zi este numită prin sintagma *Lunea vaselor*. Țăranul a corelat munca sa cu evenimente biblice ce au avut loc în anumite zile și, în același timp, le-a surprins într-o sintagmă. Așa se face că în limba română găsim sintagme care ne trimit cu gândul la o anumită zi, dar și la un obicei, o istorisire sau un eveniment religios: *Lunea curată*, *Lunea vaselor*, *Lunea rătăcită*, *Lunea păstorilor*, *Lunea Floriilor*, *Lunea Paștilor*, *Lunea Patimilor* (luni); *Marțea vaselor*, *Marțea strâmbă*, *Marțea încuiată*, *Marțea ciorilor*, *Marțea morților*, *Marțea Mare* (marți); *Miercurea Mare* (miercuri); *Joi Patimilor* sau

Joia Mare, Joia verde, Joia furnicilor sau Joia tuturor jivinelor, Joia apelor, Joia mânioasă, Joile grele sau Joile păzite (joi); Vinerea Mare, Vinerea Patimilor, Vinerea Seacă, Vinerea Neagră, Vinerea oilor sau Vinerea celor 12 vineri (vineri); Sâmbăta Mare sau Sâmbăta Paștilor, Sâmbăta morților sau Sâmbăta moșilor, Sâmbăta brânzei, Sâmbăta părinților sau Sâmbăta plăcintelor, Sâmbăta pietrii, apa sâmbetei (sâmbătă).

Tot în comunitățile sătești, pentru ca ziua să fie protectoarea animalelor, în special a bovinelor, necuvântătoarele ce dădeau stăpânilor lor un statut privilegiat primeau un nume derivat: *Mărțița, Mărțuica (marți), Miercan (miercuri), Joian(a), Jocan, Joican, Joică (joi), Vinerel, Vinerică, Vinerea, Vineriță (vineri), Sâmbotin, Sâmbolea, Sâmbotei (sâmbătă), Domnica (Duminică).*

Zilele săptămânii erau considerate protectoare nu doar ale animalelor, ci și ale comunităților sătești, lucru sesizabil din toponimele: *Miercurea-Ciuc (Harghita), Miercurea Nirajului (Mureș), Miercurea Sibiului (Sibiu), Joia Mare (Arad), Joița (Giurgiu), Vinerea (Alba), Sâmbăta (Bihor), Sâmbăta Nouă (Tulcea), Sâmbăta de Jos, Sâmbăta de Sus (Brașov), Sâmbăteni (Arad).*

În urma consultării *Dicționarului etimologic al limbii române*, a *Dicționarului limbii române* și a *Dicționarului de expresii, locuțiuni și sintagme ale limbii române*, am observat că zilele săptămânii intră și în componența unor expresii și locuțiuni:

- luni: *lunea nici iarba nu crește* (a sta pe loc), *a ține lunea* (a posti în ziua de luni), *a luat-o de luni* (se spune despre cel cărui a îi merge rău de la începutul săptămânii);
- marți: *parcă e făcut marțea* (este un om lipsit de noroc), *toate pe dos și nunta marțea* (șir de lucruri, de întâmplări, care de care mai nepotrivite), *ca Marțolea cu fasolea* (la fix, nemișcat);
- miercuri: *parcă mănâncă numai miercurea și vinerea* (se spune despre un om foarte slab);
- joi: *din joi în Paști* (foarte rar, din când în când), *de joi până mai (de)-apoi* (mereu, la nesfârșit), *ține de joi până mai apoi* (este un lucru făcut de mântuială), *joi după Paști* (niciodată), *a îndruga ca de joia mare* (a spune verzi și uscate);
- vineri: *a avea încă multe vineri* (a avea de trăit încă mult timp), *parcă-i sfânta Vineri* (despre un om foarte slab), *a îndruga de Vinerea Mare* (a vorbi foarte mult);
- sâmbătă: *a purta sâmbetele cuiva* sau *a ține cuiva sâmbetele* (a dușmăni, a pizmui, a urî pe cineva), *a se duce pe apa sâmbetei* (a se pierde, a se prăpădi, a se distruge) (Munteanu, 2011: 42–50); *a-i lipsi cuiva o sâmbătă* sau *a nu fi în toate sâmbetele* (a fi nebun);
- duminică: *din duminică în duminică* (în fiecare duminică), *nu-i toată ziua duminică* (e un lucru rar), *de duminică* (care se poartă în zilele de sărbătoare, care este de calitate bună).

Cu timpul, s-a ajuns ca zilele săptămânii să fie privite ca niște duhuri protectoare, dar în același timp și violente, în cazul nerespectării unor interdicții.

În mitologia poporului român, zilele săptămânii sunt niște sfinte, pe care Dumnezeu le-a pus să măsoare și să păzească faptele oamenilor. Ele își au locuința, după tradiția populară, în cer, fiecare sfântă având un alt văzduh, iar după lumea basmelor pe tărâmurile celelalte. Tărâmul Sfintei Vineri se află acolo pe unde își are Soarele palatele; în partea de miazăzi sunt ținuturile Sfintei Joi și ale Sfintei Duminici, iar unde asfințește Soarele locuiește Sfânta Miercuri.

Fiecare zi din săptămână este personificată prin imaginea unei bătrâne: Sfânta Luni este cea mai bătrână, pentru că în ziua ei a început Dumnezeu să facă toate câte le-a făcut;

Marțea e o bătrână cârtitoare, posomorâtă; Sfânta Miercuri este și ea o bătrânică mofturoasă, guralivă, ce se supără foarte repede, dar tot așa de repede îi trece; Joia îi pedepsește pe cei leneși și răi, dar îi răsplătește pe cei vrednici, harnici și buni; Sfânta Vineri este o bătrânică, cu părul alb și fața zbârcită, bună ca o bunicuță, care a văzut și a trăit multe; Sâmbăta e o femeie blajină, ce călăuzește pe calea cea bună sufletele rătăcitoare pe lumea cealaltă; Sfânta Duminică e cea mai sfântă dintre toate, ea fiind închinată Ziditorului, păcii și odihnei.

De asemenea, tradiția populară menționează zilele săptămânii faste sau funeste, cu credințele, superstițiile și cultul special ce trebuie să li se acorde. După cuvântul sau desinența adăugată la numele unei zile se poate deosebi caracterul favorabil sau nefast al zilei. Caracterul nefavorabil al zilei se poate sesiza și din lipsa adjectivului *sfânt* din nume. Niciodată nu se spune în popor Sfânta Marți, deoarece este ziua cu încărcătura cea mai negativă, de unde și apelativul de *Marțolea*. Caracterul nefast al zilelor de marți și de joi se datorează și faptului că sunt dedicate unor semidivinități răufăcătoare, păstrate din păgânism. Despre aspectul nefast al zilei de marți și joi, adică despre Marțolea și Joimărița aflăm și din istorisirea lui Ioan Slavici *Din țigănie*. Duhul zilei de marți, adică Marțolea, este imaginat ca o babă slută, cu putere diavolească sau ca femeie-strigoi cu locuința în păduri și văzduhuri, ce pătrunde în casele oamenilor în seara zilei de marți spre miercuri spre a pedepsi pe femeile care lucrează în acea zi. *Marțolea* cunoaște și alte denumiri ca: *Marți-seara*, *Marseara*, *Marțole*. Acest spirit dă multe bătăi de cap familiei de țigani a lui Fercuș, din nuvela *Din țigănie*. Slavici surprinde foarte bine trăsătura specifică țiganilor, anume frica, pe care o amplifică prin recurgerea la mitul lui Marțolea. La vederea hainelor albe, bătute de vânt pe timp de noapte, Fercuș crede că și-a făcut apariția Marțolea. Numai că era într-o zi de sâmbătă: „Nu-i Marțolea, nu-i! De unde Marțolea sâmbătă noaptea? Fuge Marțolea când vede cap de bărbat”.

Același caracter nefast o are și ziua de joi, cunoscută în mitologia populară sub denumirea de *Joimărița*. Ea este înfățișată ca o femeie urâtă, bătrână, zbârcită și foarte înaltă. Deseori umblă despletită ca nebunele, iar când rânjește i se văd doi-trei dinți îngălbeniți și stricați. Ea este spaima fetelor leneșe. Pe fetele care mai au cânepă netoarsă în Joia Mare, le pedepsește tocându-le degetele cu vătraiul sau frigându-le mâinile în jar. Un mod de a îndepărta pe Joimărița este ungerea ferestrelor și a ușilor cu usturoi. Ea este tot așa de rea ca Muma-Pădurii. Această patroană a zilei de joi, cu caracterul său nefast, apare în aceeași nuvelă slaviciană, ce subliniază trăsăturile nefavorabile ale zilei de marți, *Din țigănie*: „te pomeneai că-i încalecă Joimărița și le strâmbă gura până la urechi, le răstoarnă ochii-n cap ori le sucește mâinile și picioarele de-i face schilozi”. Numai frica țiganilor a făcut să apară acest duh, deoarece, în realitate, era vorba de un cearșaf și de îmbrăcămintea Garofiței: „cearșaful cel alb atârna și acum din cuiele bătute-n perete, rochiile pestrițe ale Garofiței se mișcau fluturate de vânt deasupra cearșafului, iar cele două diamante din catarama scilipeau în fața lumânării”. Cu toate că li se explică că nu este vorba de Joimărița, țiganii tot nu-și scoteau din minte faptul că au avut de-a face cu acest duh. Vorbind despre Joimărița, scriitorul se folosește de miturile referitoare la acest duh din părțile Aradului, în care se spune că această babă urâtă strâmbă gura, sucește picioarele și mută ochii din cap.

În superstițiile și credințele legate de zilele săptămânii, nu reminiscențele păgâne sunt predominante, ci elementele creștine. Acest lucru poate fi remarcat în creațiile populare în care sunt eroine – Sfânta Miercuri, Sfânta Vineri și Sfânta Duminică – adică acele zile ce au legătură cu viața Mântuitorului Iisus Hristos. Într-o zi de miercuri, Iisus a fost vândut de către Iuda, vinerea a fost răstignit, iar duminica a înviat, sfărâmând stăpânirea răului și oferindu-ne răscumpărarea.

Mulți scriitori, cunoscând superstițiile și simbolistica zilelor din gândirea comunității sătești, apelează la acestea pentru a realiza acele personaje adjuvante. Însă Sfintele zile apar des în narațiuni, mai ales ca inițiatoare, protectoare ale personajului pozitiv, deși uneori în prima fază sunt ostile.

De Sfânta Miercuri, Sfânta Joi și Sfânta Vineri este ajutat Petru din *Zâna Zorilor*, basmul lui Ioan Slavici. Din narațiune aflăm că cele trei sfinte stăpânesc diferite ținuturi: al frigului, al căldurii și cel cu climă dulce. Ele îi dau prețioase sfaturi, dar și obiecte fermecate. În ciuda bătrâneții lor, ce poate fi citită în numărul mare de riduri: „pe toată sută de ani” se face „câte o crețatură pe față”, cele trei băbuțe unindu-și puterile, pot să învie pe cei morți. Sfânta Miercuri încheie oasele lui Petru cu „iarba vieții”, Sfânta Joi adună rouă de pe frunze și o fierbe într-o tigaie de aur, iar Sfânta Vineri adună cenușa lui Petru și conduce acțiunile alchimiste prin care acesta este readus la viață: „și când fuseră gata, Petru sări în picioare, pe de o sută și pe de o mie de ori mai frumos decât cum a fost, pe de o sută și pe de o mie de ori mai voinic și mai fălos decât cum a fost!”

Despre puterile Sfintei Duminici aflăm din *Fata babei și fata moșneagului, Povestea porcului, Povestea lui Harap-Alb* ale scriitorului humuleștean Ion Creangă. Precum suratele ei, și Sfânta Duminică este „o babă gârbovă de bătrânețe”, cu puteri supranaturale: „și pe când vorbea baba aceste, o vede învăluită într-un hobot alb, ridicându-se în văzduh, apoi înălțându-se tot mai sus, și după aceea n-o mai zări defel”, care îl sfătuiește și îl ajută pe Harap-Alb. Ea este păstrătoarea rânduieților străbune, a riturilor tainice și vechi de când lumea: „Căci multe au văzut ochii mei, de-atâta amar de veacuri câte port pe umerele acestea”, dar și cunoșcătoarea practicilor oculte, a preparării licorii magice din lapte, miere și ierburi culese pe rouă.

Superstițiile legate de zilele săptămânii din tradiția populară (să nu dai nimic din casă într-o zi de luni, să nu începi nicio lucrare importantă într-o zi de marți, să nu dai afară din sobă cenușa miercurea, joia să nu lenevești, duminica să nu lucrezi), în basmele culte sunt înlocuite cu sfaturile date eroilor de sfinte pentru a ieși învingători. De exemplu, Sfânta Duminică îl sfătuiește pe Harap-Alb să sape o groapă unde să se ascundă până la apusul soarelui și numai apoi să ia pielea și capul cu nestemate ale cerbului. Sau Petru e sfătuit de Sfânta Vineri să cânte din fluierașul fermecat pentru adormirea tuturor slujitorilor din ținutul Zânei Zorilor și să nu privească în ochii vrăjiiți (Drăucean, 2011: 95).

Numeroasele superstiții și credințe populare legate de zilele săptămânii le-au oferit scriitorilor, plâsmuitori de basme, posibilitatea de a născoci noi întâmplări, amplificând astfel simbolistica acestor duhuri, ce devin personaje fabuloase și secundare de basm cult.

Bibliografie:

***, *Apa trece, pietrele rămân*, București, Editura pentru Literatură, 1966.

Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomurile I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.

Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I.O., 2007.

Creangă, Ion, *Opere*, ediție critică, note și variante, glosar de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, introducere de Eugen Simion, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000.

Drăucean, Adela, *Clasicii junimiști și folclorul*, Arad, Editura „Aurel Vlaicu”, 2011.

Mărănduc, Cătălina, *Dicționar de expresii, locuțiuni și sintagme ale limbii române*, București, Editura Corint, 2010.

Munteanu, Cristinel, *Despre sâmbătă și reflexele sale în frazeologie*, în „Limba Română”, nr. 1–2, 2011, p. 42–50.

Pamfile, Tudor, *Mitologia poporului român*, vol. I–II, București, Editura Vestala, 2008.

Slavici, Ioan, *Opere*, vol. I–II, ediție îngrijită, studiu introductiv și cronologie de Dimitrie Vatamaniuc, București, Editura Național, 2001.

ro.wikipedia.org/wiki/Listă_de_localități

ro.wikipedia.org/wiki/Calendarul_republican_francez

www.tornafratre.com/intrebari-curente/blog.php